

EFE

Eugeni d'Ors: el pilar corcat

L'obra d'Eugeni d'Ors constitueix un pilar poc discutible de la cultura catalana del segle XX. Però aquesta aportació d'innegable volada i solidesa és avaluada amb el tamís de la deriva ideològica que el féu posar-se al servei del règim franquista. Un llibre recent aborda aquesta figura polièdrica des de tots els seus angles.

Reportatge de Xavier Aliaga

El final de l'existència d'Eugeni d'Ors i Rovira (Barcelona, 1881 - Vilanova i la Geltrú, 1945), la gegantina figura intel·lectual de les gloses signades amb l'heterònim de Xènius, el creador del mite de *La Ben Plan-*

tada, el visionari noucentista, l'uropeïsta convençut, l'escriptor de prosa excelsa i irònica, l'ideòleg d'una Catalunya imperial i impossible, doblement defenestrat pel seu país i pel règim franquista al qual es va lliurar entusiàsticament, el

tancament del seu periple vital, dèiem, és tal vegada un símbol de la seua trajectòria. Afectat per una arteriosclerosi que el té gairebé invàlid, un decrepit Eugeni d'Ors confessa a González-Ruano, al juliol del 1954: "Estoy en crisálida. Espe-

ro vivir en septiembre”. La mort li concedí aquella esquifida pròrroga. El 25 de setembre d'aquell any, a Vilanova i la Geltrú, una aturada cardiorespiratòria rebla el clau, i tanca el seu retorn sentimental a Catalunya, l'intent de reconciliació amb les arrels tallades per la dextral impulsiva del temperamental intel·lectual. El trasllat de les despulles a l'església del Mar es fa amb un seguici curt de gent i personalitats. Alguns admiradors locals vetllen el cadàver. Però, segons el testimoni de l'avui nonagenari Isidre Puig Aguilar, els esclafits del cos en descomposició trenquen el silenci esgarrifosament. Els vetlladors fugen espantats. Tots menys un deixeble madrileny que roman al costat del mestre tota la nit.

Aquest sensacional passatge, relatat per Oriol Pi de Cabanyes, forma part de l'obra col·lectiva *Eugeni d'Ors. Potència i resistència*, un volum publicat per la Institució de les Lletres Catalanes, amb edició de Xavier Pla, que havia de ser el catàleg d'una exposició mai no realitzada [vegeu quadre de la pàgina 71], una gènesi que, al marge de la selecció de rúbriques, bastant encertada, fa que siga abundós i sucós el material gràfic, una part del qual il·lustra aquest reportatge. I, de retruc, el volum resta fora dels marges del llibre exhaustiu i cronològic a l'ús, i empeny el lector a l'excitant exercici d'encaixar les peces d'un trencaclosques tridimensional, amb fragments foscos i incòmodes, els que tenen a veure amb el seu trencament amb la catalanitat o el seu passat fallangista. Però que també posa l'accent en l'extraordinari cabal literari i intel·lectual llegat per una ment privilegiada i una ploma amb pocs epígons en la cultura catalana.

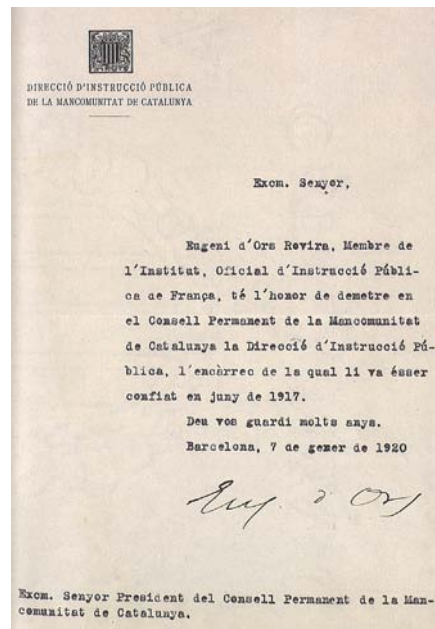
Comptat i debatut, *Eugeni d'Ors. Potència i resistència* (títol que fa referència a una de les gloses, escrita el 1911: “(...) Aixís, la filosofia de l'Home qui Treballa i qui Juga no pot ésser monista: ha d'ésser dualista, i formar una imatge del món en què apareguin lluitant la Potència i la Resistència o, en altres termes, el Bé i el Mal-o, en altres termes, l'Esperit i la Matèria-o, en altres termes, l'Albir i la

Imatge d'Ors al seu despatx de la casa del carrer Sacramento, publicada pel setmanari madrileny *La Esfera*, el 1929. Baix, carta de dimissió del Consell Permanent de la Mancomunitat.

Realitat”, és un nou capítol d'un llarg epíleg de conciliació del pare de les Oceans amb la seua cultura. Un retrobament que, com explica l'estudiós Antoni Martí Monterde en un dels capítols més suggeridors del llibre, “Eugeni d'Ors i Joan Fuster”, tingué com a impulsor l'assagista de Sueca. Hom pot caure en la temptació de creure que hi ha un component atzarós en aquesta petita però cabdal història de la literatura catalana: a 27 anys, Fuster aprèn a llegir català amb les gloses de Xènius. És, fet i fet, “el primer autor català que caigué a les meves mans”, segons confessà Fuster a Josep Pla en el procés de confecció del seu “Homenot”. La identificació del valencià, tanmateix, va més enllà d'aquesta -important- circumstància iniciàtica. Com explica Monterde, “per a Fuster, Eugeni d'Ors i Josep Pla constitueixen una tradició, que ell mateix continua. En el cas d'Ors, calia posar la tradició per sobre de la traïció; en el de Pla, per sobre de la ideologia; en tots dos casos, tot resultava francament complicat. Però prescindir-ne hauria estat no només un acte de negligència intel·lectual i literària, sinó que segurament hauria abocat l'incipient escriptor Fuster a un carreró sense sortida”. O, el que és el mateix, el *Glossari* i *El Quadern Gris* generen una tradició que el suecà continua, “van ser fonamentals perquè Fuster posés en moviment la seva escriptura”.

L'escriptor de Sueca manté la suficient distància generacional amb Ors i, també, disposa de la suficient clarividència per bastir una operació de rescat que →

“EN EL CAS D'EUGENI D'ORS, CALIA POSAR LA TRADICIÓ PER SOBRE DE LA TRAÏCIÓ; EN EL DE PLA, PER SOBRE DE LA IDEOLOGIA”

→ molts dels coetanis catalans de Xènius no estan en disposició anímica de fer. Amb matisos. En un altre il·lustratiu capítol del volum, “Eugeni d’Ors i nosaltres: L’orsisme de l’exili a debat”, de Francesc Montero, això es veu de manera ben clara. Al seu *Quaderns de l’exili* (1945), Joan Sales obre foc des de Mèxic considerant l’ascendència d’Ors a Catalunya com una de les causes de la Guerra Civil. Una mica després, Josep Pijoan considera despro-

porcionades les paraules de Sales i limita la influència orsiana a unes quantes elits intel·lectuals. El 1946, el filòsof Josep Ferrater intervé en el debat per advertir que les diatribes contra d’Ors anaven en contra de l’essència mateixa de la catalanitat, dels valors d’intel·ligència, seny, harmonia i ironia. Altrament, des de Perpinyà, el 1946, l’escriptor i pedagog gironí Josep M. Corredor, arraconant “tota ombra de ressentiment i tota concessió a l’atac siste-

màtic”, situa el debat en uns termes bastant equilibrats. De Xènius, elogia l’encert d’escollir per a les seues glosses el diari (a *La Veu de Catalunya*, en l’etapa en català d’aquestes, del 1906 al 1921), per acostar la filosofia al conjunt de la població. I li atorga un altre mèrit: introduir els grans debats intel·lectuals que estan tenint lloc a Europa. A continuació, els retrets: “Josep M. Corredor elogiava la perspicàcia del glossador, però li retreia una manca de compromís social i polític amb el seu temps i amb el seu país, així com una inclinació egocèntrica al preciosisme estètic i a la vanitat artística i intel·lectual”, sintetitza Montero. Una actitud que no podia tenir utilitat per als catalans “en el nou escenari”. “Necessitem el missatge del coratge i la decència, molt més que el del preciosisme literari”, dictamina Corredor abans d’emetre la sentència definitiva: el d’Eugeni d’Ors és “un exemple a condemnar, i més encara, a menysprear”. De motius no els en falten.

La doble defenestració

Fins l’any 1920, d’Ors és una figura central de la cultura catalana. Impulsor del Noucentisme, com a eina de modernització cultural, escriptor reconegut per la potència formal i la fondària intel·lectual del seu *Glosari*, l’any 1911 és nomenat secretari de l’Institut d’Estudis Catalans i, el 1915, funda l’Escola de Bibliotecàries, de la qual fou professor fins a 1920. Activitats que fa compatibles amb la direcció de la instrucció pública de la Mancomunitat de Catalunya, propulsat pel seu protector i defensor, Enric Prat de la Riba. Com explica Maximiliano Fuentes Cordera, el període entre els anys 1917 i 1920 està marcat per l’aproximació de D’Ors al republicanisme i el sindicalisme. Les divergències amb la Lliga Regionalista són cada vegada més grans. I també les disputes amb el president de la Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch. L’esclatxa s’agreuja amb la mort de Prat de la Riba. El procés per convertir la Mancomunitat en la Diputació General de Catalunya, buidant de contingut les atribucions d’Eugeni d’Ors, l’abocuen a la dimissió, el 7 de gener del 1920.

ORS S'INSTAL·LA L'ANY 1923 A MADRID, ON SERÀ BEN REBUT PERÒ MAI ESDEVINDRÀ EL REFERENT INTEL·LECTUAL QUE HAVIA ESTAT A CATALUNYA

Per a Fuentes Cordera, aquest fet “marcà un punt d'inflexió”. “Sense dubte, aquesta disputa personal, cultural, política i ideològica constitueix una peça clau per explicar els contactes d'Eugeni d'Ors amb el sindicalisme i el republicanisme, les crítiques al nacionalisme català i a la seva ruptura amb el conjunt de la cultura catalana que es concretarien en anys posteriors”, assegura l'estudiós.

En un altre apartat del llibre que analitza l'evolució ideològica de Xènius, el mateix Fuentes Cordera apunta a la I Guerra Mundial (“la guerra civil europea”, escriuria Xènius, en uns termes inèdits –o quasi– entre la intel·lectualitat del vell continent), com un dels detonadors del procés. Europeïsta convençut, però des d'una mena d'òptica imperial, de retorn al Sacre Imperi i la necessària convivència de les cultures llatina-mediterrània i germànica, D'Ors veu aquella gran matança com una oportunitat de refer l'Imperi de Carlemany com a motor de la cultura europea occidental. Un deliri que explica “el seu rebuig a la ginebrina Societat de Nacions i les seves simpaties per l'experiència feixista a Itàlia, el ‘socialisme jeràrquic’ o el franquisme durant les darreres dècades de la seva vida”.

El ben cert és que l'any 1921 abandona el català com a llengua d'expressió. I dos anys més tard s'estableix a Madrid i comença a escriure un *Glosario* al diari *ABC*. D'Ors és ben rebut a Madrid, però mai no serà el referent intel·lectual de gran magnitud en què s'havia convertit a Catalunya. El català té defensors, però també detractors. I relacions que es deterioren. Un dels grans referents de la intel·lectualitat espanyola del moment, José Ortega y Gasset, que en algun moment ha elogiat el *Glosario* com “uno de los hechos más importantes de las letras españolas contemporáneas”, acaba distanciant-se. Com explica Jordi Gràcia en un apartat dedicat a la relació entre ambdós intel·lectuals, Ortega no comparteix la sintonia d'Ors amb l'autoritarisme antidemocràtic, en el qual ha aprofundit en les seues estades a França. Al madrileny, a més, li resulta cada vegada més difícil establir un debat amb Ors, algú que “no dialoga nunca. Su manera de combatir es volverse de espaldas al enemigo y cantar una vez más su aria”. Com ara, tampoc no combrega amb la visió *orsiana* de la cultura europea. Cap al 1924, l'antipatia mútua és manifesta. Potser això explica que al diari *El Sol*, on Ortega col·labora assí-

NATACIÓ I MISTERI D'ELX. A la pàgina 70, D'Ors en una imatge sense datació, probablement a Itàlia, amb un amic desconegut. Sobre aquestes línies, l'any 1940, a les festes del Misteri d'Elx, una tradició que fascinava l'intel·lectual.

⊕ EL CATÀLEG QUE LES RETALLADES CONVERTIREN EN LLIBRE

Originàriament, els textos arreplegats en *Eugeni d'Ors. Potència i resistència*, anaven destinats a formar part del catàleg d'una exposició que comença a planificar-se l'any 2012 en el centre Arts Santa Mònica, aleshores dirigit per Vicenç Altaió. Les retallades presupostàries feren que el centre deixara de funcionar com a sala d'exposicions, la qual cosa provocà la cancel·lació de les mostres programades. Un temps després, a finals del 2014, la Institució de les Lletres Catalanes, regida per Laura Borràs, tingué la iniciativa de publicar el catàleg de l'exposició. Uns orígens que es fan evidents per la

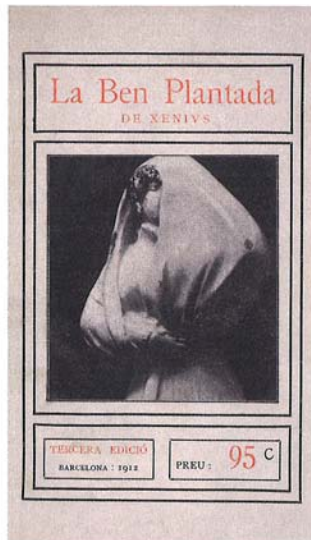
manera en què estan organitzats els blocs i pel contingut d'alguns dels textos però que, al mateix temps, facilita la inclusió d'un material gràfic, en quantitat i qualitat, difícil de veure en un llibre acadèmic o més convencional. “La sensació és agredolça perquè l'exposició no s'ha realitzat, però estic content amb el resultat del llibre”, explica l'editor, Xavier Pla. “Crec que el disseny respon a més a aquesta barreja d'Eugeni d'Ors de tradició i modernitat, perquè no podem oblidar que es tracta d'un dels grans modernitzadors de la cultura catalana”, rebla. Respecte del contingut, la idea era “posar

d'Ors sobre la taula amb tot el bo i el dolent. La gràcia del personatge és que ens desconcerta, perquè no sabem com interpretar-lo. Es tracta, al mateix temps, d'un teòric del catalanisme polític i del falangisme. I estèticament, és un teòric del Noucentisme, i per tant del classicisme, però també és un gran expert sobre el barroc, i com a tal és reconegut internacionalment”. “És un home ple de contradiccions. D'Ors és un home elitista, un aristòcrata intel·lectual, però l'espectacle que més el fascina és el Misteri d'Elx”, rebla. Algú, per arrodonir el retrat, “fascinant i repulsiu al mateix temps”.

Pla ressalta també de l'obra el profús material gràfic que anava destinat a l'exposició, amb imatges curioses com la de la piscina [vegeu pàgina 70], sense datació i amb un acompanyant que tampoc no se sap qui és. Una fotografia que remet, sense tenir relació, a una anècdota que Pla conta a la introducció: l'any 1928, D'Ors rep per a una entrevista Frédéric Lefèvre, una de les grans rúbriques del periodisme literari europeu. I l'entrevista es fa entre les dutxes i la piscina d'un selecte i masculí club de la plaça de la Concòrdia. Un contrast irresoluble amb l'estranya imatge de llenyataire de la coberta.

Retrat de Teresa Mestre, una de les dones associades a la figura de *La Ben Plantada*, pintat per Ramon Casas, el 1907. A la dreta, dues edicions diferents de la novel·la, de 1912 i 1936.

→ duament, D'Ors siga objecte d'una diatriba considerable en contra de la candidatura del català a ser membre de la Real Academia Española de la Lengua, en virtut d'un decret de Primo de Rivera que obre la institució a les llengües perifèriques. L'empipada amb el diari fou antològica.

A l'esclat de la Guerra Civil, malgrat tot, D'Ors és ja una figura totalment integrada en el nou règim feixista. L'any 1937 ingressa en Falange. I un any després és nomenat secretari general del nou Institut de España, un organisme creat per a

ell, i cap nacional de Belles Arts. Nomenaments no exempts de polèmica: Severiano Martínez Anido, ministre d'Ordre Públic, que havia estat governador civil de Barcelona i repressor del catalanisme, no ha oblidat els orígens catalanistes de D'Ors ni els seus coquetejos amb el sindicalisme. A poc a poc, el català va perdent atribucions i poder, fins que l'any 1942 culmina la que serà la segona defenestració d'Eugeni d'Ors. Aquell entrebanc és segurament el motiu d'una lenta operació de retorn i reconciliació amb Catalunya. L'any 1943, encetant una col·

laboració amb *La Vanguardia*. I els anys posteriors, instal·lant-se a Vilanova i la Geltrú, indret que descobreix de manera fortuïta.

El retrobament amb la terra serà lent. L'any 1953, rep la medalla d'or de l'Ajuntament de Barcelona, tot just coincidint amb la concessió per part del ministre Ruiz Giménez d'una càtedra extraordinària de ciència i cultura a la Universitat de Madrid. És també l'any d'un retrobament amb Josep Maria de Sagarra, amb qui fa tres dècades que no es parla. El retorn sentimental a Catalunya, de què parla Oriol Pi de Cabanyes, culmina així, d'alguna manera.

Heterònims, dibuixos i mites

Fins ara hem esmentat alguns dels apartats potser de més gruix del llibre, però el volum gairebé no deixa angles del políedre sense enfocar. Alguns, relacionats de manera molt evident amb la gènesi expositiva del projecte, com ara l'apartat de Carlos d'Ors dedicat a parlar de les auto-caricatures del pare, amb el tret ressaltat i inquietant de les celles ben poblades i, de vegades, imitant personatges històrics com ara Napoleó. Però sembla adient, per exemple, dedicar un capítol, a càrrec de Maria Rosell, als heterònims de l'escriptor, el referit Xènius o el menys conegut Octavi de Romeu, per a crítiques artístiques o dibuixos. O el retrat que en fa Joan Ramon Resina de l'autor com un moralista i no tant com un polític, filòsof o moralista. Teresa, *La Ben Plantada*, com a prototip de la dona noucentista, les especulacions sobre la seua identitat, quasi sempre atribuïda a Teresa Mestre, és un altre dels grans temes relacionats amb D'Ors que visita el llibre, dins d'un apartat anomenat "Les oceàniques", que parla també de personatges imaginaris, com Sijé, la sirenetta. O de reals, com ara Lúcia Nogués (Lúcia de Cadaqués), que es veia a si mateixa com la inspiració de la Ben Plantada.

Pessoa, Josep Pla, la relació d'Ors amb el barroc, la seua fascinació pel Misteri d'Elx, la relació fallida amb la ciència o el fil de tradició literària que condueix fins a Pere Gimferrer. Un trencaclosques fet de clarobscur i contradiccions, el retrat impressionista d'un pilar imprescindible de la cultura catalana que, sortosament, ha sobreviscut al corc que el devorava i que ell mateix va crear. ●

UN MINISTRE DE FRANCO, ANTIC GOVERNADOR CIVIL DE BARCELONA, NO PERDONAVA ELS ORÍGENS CATALANISTES D'EUGENI D'ORS